

Na *Le Sacre du Printemps*: het trauma in een culturele context

door B.P.R. Gersons

Gepubliceerd in 1996, no. 12

Samenvatting

De Eerste Wereldoorlog heeft op grote schaal de belangstelling voor posttraumatische stress-stoornissen op gang gebracht. Nooit eerder kwamen zovelen om in een oorlog die achteraf als volkomen zinloos moet worden gekenschetst. De historicus Ekstein heeft het vlak voor de aanvang van die oorlog opgevoerde ballet van Strawinsky *Le Sacre du Printemps*

aangegepen als een verklarende metafoor voor deze zinloze oorlog. Met name de verbinding die hij legt met de 'geboorte van de moderne tijd', waarin de Duitsers en de Fransen en Engelsen een zeer verschillende positie innamen, geeft een nieuw inzicht in de maatschappelijke en culturele verschillen aan beide kanten. In dit essay wordt geprobeerd dit verschil door te trekken naar een opmerkelijk verschil in de reactie op en de verwerking van de oorlogstrauma's aan beide kanten. Bij de Engelsen en Fransen werkte het oorlogstrauma als een bedreiging van de gevestigde civilisatie, terwijl aan de Duitse kant het met een verinnerlijking in het kader van een verheven cultuur geplaatst werd.

Inleiding

Tijdens de speurtocht naar de oorsprong van het begrip posttraumatische stress-stoornis (Gersons en Carlier 1992) kwam de betekenis van oorlog, vooral de Eerste Wereldoorlog, als de grote veroorzaker van 'post-traumatisch' lijden ondubbelzinnig naar voren. Maar ook de wijze waarop de psychiatrie zich in onze eeuw ontwikkeld heeft, bleek hier zeer door beïnvloed. Na de Eerste Wereldoorlog werden de psychiatrische ziekenhuizen overspoeld met psychisch ontwrichte soldaten. De nood was zo groot, dat dit mede de aanzet gegeven heeft tot het instellen van psychiatrische poliklinieken. Opmerkelijk is dat deze gevolgen van oorlogen voor de psychiatrie weinig gekend en onderkend worden. De stoornis, destijds shellshock geheten en nu posttraumatische stress-stoornis, heeft zowel de inrichting van de psychiatrische hulpverlening danig beïnvloed alsook bijgedragen tot het ontwikkelen van psychotherapie, hypnotherapie en vroege interventie (debriefing *avant la lettre*) en van gedachten over een biologische grondslag van gedragsveranderingen en symptomen.

In deze bijdrage staat het vraagstuk centraal van de maatschappelijke onderkenning van posttraumatische gevolgen van oorlogen, vanuit een geheel ander perspectief bestudeerd. Het gaat daarbij om de veronderstelling dat de *culturele context* van een bevolking of land van betekenis is voor de wijze waarop met posttraumatische gevolgen wordt omgegaan. In deze bijdrage wordt de focus gericht op twee groepen uit de strijdende partijen van de Eerste Wereldoorlog. Aan de ene kant de Engelsen en Fransen en aan de andere kant de Duitsers. Verondersteld wordt dat het omgaan met posttraumatische reacties vanuit maatschappelijk opzicht zeer verschillend geweest is aan de twee zijden van het verschrikkelijke front van deze oorlog. Op basis daarvan mag verondersteld worden dat de psychiatrie bepaald gevoelig is voor maatschappelijke invloeden en opvattingen (Gersons 1990). De 'waan van de dag' wordt wel vaak vermoed, maar er wordt weinig stilgestaan bij de vraag naar het *waarom* van die waan. Het past in de psychodynamische traditie zich te verdiepen in wat mensen beweegt en dus ook in de vraag naar het *waarom* (Kuiper 1976). Daarvoor is de biografie van de persoon die lijdt van belang. En eigenlijk dient het niet alleen te gaan om de biografie van het individu, maar evenzeer om die van de gemeenschap. Zo is een rampspoed als oorlog niet alleen van

belang in wat deze teweegbrengt, maar is het evenzeer nodig na te gaan en zo mogelijk te begrijpen wat mensen *tot* het teweegbrengen van zo'n rampspoed *beweegt*. En dat is weer een heel andere vraag.

Oorlog

De grootste rampspoed die mensen elkaar aandoen, heet oorlog. Deze eeuw, die zo graag gezien wordt als de eeuw waarin de techniek en de welvaart enorm zijn toegenomen, is tevens de meest oorlogszuchtige gebleken (Sidel e.a. 1995). Vergeleken met de voorgaande eeuwen is het aantal slachtoffers van oorlogen, in het bijzonder onder de burgers, meer dan vertienvoudigd. Het mag dan ook geen wonder heten dat de internationale artsorganisatie Physicians for Social Responsibility zich vertwijfeld afvraagt wat de zin van het medisch handelen is, wanneer de gewelddadige dood de dood door ziekte steeds meer naar de kroon steekt.

In Nederland is onder artsen de interesse voor de oorzaken en gevolgen van oorlog beperkt, met uitzondering van de Vereniging voor Medische Polemologie (Verdoorn 1995). De ervaring met oorlogen is in Nederland gelukkig beperkt. Op school begint men nog steeds met de Tachtigjarige Oorlog, waar Nederland als wereldmogendheid uit tevoorschijn kwam. De periode van de napoleontische oorlogen heeft naar verluidt vooral geleid tot het ontstaan van een burgerlijk wetboek. Direct daarna, zo lijkt het, volgde de Tweede Wereldoorlog. Een bizarre, onbegrijpelijke en vervreemdende oorlog, en wel zodanig dat het contact met de oosterburen er nog steeds enigszins door bepaald wordt.

In de speurtocht naar de geschiedenis van de posttraumatische stressstoornis (PTSS) kwam de in de Nederlandse geschiedenis 'onbelangrijke' Eerste Wereldoorlog prominent naar voren. In Engeland wordt deze oorlog terecht de *Great War* genoemd. Voor de Engelse psychiatrie heeft hij enorme gevolgen gekregen. In tegenstelling tot hun Franse collega's begrepen de Engelse psychiaters daar aan de andere kant van Het Kanaal niet veel van de problemen en verschijnselen waarmee de honderdduizenden soldaten van het front in hun land terugkeerden. De psychiatrische ziekenhuizen raakten wel overvol en er werden voor het eerst op grote schaal ambulante diensten opgezet om al deze beschadigden enige ondersteuning te bieden. Er bestaan enkele goede publicaties, zoals die van Kardiner (1941), die ingaan op de problematiek van deze militaire oorlogsslachtoffers.

We weten dat de belangstelling voor PTSS in de Amerikaanse psychiatrie pas goed op gang is gekomen na het trauma van de Vietnam-oorlog. Deze oorlog werd en wordt in Amerika ervaren als een zinloze en beschamende oorlog. De enorme omvang van de psychiatrische problematiek onder Vietnam-veteranen (Kulka 1990) heeft doen vermoeden dat de oorzaken daarvan niet alleen in de directe oorlogservaringen gezocht moeten worden, maar ook in de collectieve schaamte en vernedering die deze oorlog teweeg heeft gebracht (Young 1995). Vanuit dat besef wordt het belangrijk de summatie van individuele en collectieve factoren zowel aan de Engels/Franse als aan de Duitse zijde van de *Great War* te leren kennen. Er is inmiddels wel het een en ander bekend van de gevolgen aan de Engels/Franse zijde, maar nauwelijks iets van wat er, juist ook vanuit dit perspectief van vernedering en schaamte, aan Duitse zijde is voorgevallen. Het hierna volgende is een eerste verkennende stap naar de relatie tussen cultuur en PTSS na een oorlog.

Le Sacre du Printemps

Op 29 mei 1913, ruim een jaar voor de aanvang van de Eerste Wereldoorlog, vond in Parijs in het Théâtre du Champs Élysée de beroemde en beruchte première plaats van het ballet *Le Sacre du Printemps* - het offer voor de lente. Strawinsky, die toen al de beroemdste componist van deze eeuw wilde worden, had samen met de Russische balletleider Diaghilev een spektakel ontworpen dat moest breken met alles wat voordien door kunstenaars geschapen was (Craft 1993). De muziek vangt aan met een, naar later blijkt, misleidend maar prachtig, lieflijk, enigszins klagelijk melodietje, gespeeld door

een solo-fagottist. Al snel wordt de eerste dissonant toegevoegd, waardoor een onontkoombare spanning ontstaat. Het aantal blazers neemt toe, en spoedig wordt een dreunend ritme in gang gebracht totdat de strijkers zich massaal in een straf staccato in het mengsel van tonen voegen. Telkens wordt even ingehouden, totdat ten slotte het hele orkest zich in een uiterst opzweepende kakofonie stort. Het publiek raakte tijdens de première buiten zichzelf en begon volgens de overleveringen zich schreeuwend te voegen in het oorverdovend spektakel. Een en ander werd extra bevorderd doordat de dansers en danseressen, onder regie van de beroemde danser Nijinski, zich geheel anders bewogen dan het publiek tot dan toe gewend was. Geen vloeiende bewegingen meer, maar voeten die schuin naar binnen toe geplaatst werden en dus eigenlijk het lopen onmogelijk maakten. Ook de ellebogen werden schuin neergezet teneinde iedere herinnering aan 'klassiek ballet' te doen vergeten.

De historicus Modris Eksteins (1989) beschouwt *Le Sacre du Printemps* daarom als de geboorte van het *moderne*, als de gebeurtenis die het breukvlak vormt tussen de periode waarin de toekomst mede door de historie bepaald werd en de moderne tijd, die juist de banden met het verleden mag doorsnijden. Er moest gebroken worden met alles wat voordien bestond. Het moderne moest doorbreken. Nu wij leven in het postmoderne tijdvak, is het mogelijk de voorafgaande periode nu als stroming te onderkennen. Om het woord 'modern' enigszins te begrijpen moeten we ons realiseren dat de sprong der techniek vooral in het begin van deze eeuw heeft plaatsgevonden; de 'mechanisering van het wereldbeeld' wordt dit wel genoemd. De continuïteit van een vertrouwd wereldbeeld was in het begin van deze eeuw verloren gegaan. Alles leek te veranderen. En onder het motto van de Weense Secession-kunstenarsgroep 'Die Zeit ihre Kunst, die Kunst ihre Freiheit' brak ook de kunst met alles wat voordien door vertrouwde wetmatigheden bepaald werd (Schorske 1981). De knellende historische band werd doorgesneden op weg naar de ongekennde en onbegrensde mogelijkheden van de moderne tijd. Modern betekent 'los van het verleden'.

Dat extatische gevoel, dat zich van velen meester maakte in het begin van onze eeuw, is belangrijk om het vervolg van dit essay te begrijpen. In navolging van Eksteins en aan de hand van de biografie van Strawinsky, Robert Craft, volgt nu een schets van het verhaal van *Le Sacre du Printemps*. Het eerste deel heet 'The Adoration of the Earth'. De grond wordt gekust door de oude Sage, ondersteund door twee helpers. De adoratie wordt verbeeld in een dans van opvliegende blaadjes (uitgebeeld door de dansers en danseressen). Het tweede deel heet 'The Exalted Sacrifice'. De ouderen besluiten dat de aarde - de natuur - gunstig gestemd moet worden om de lente mogelijk te maken. Daarvoor moeten ze een offer brengen. Door loting wordt een van de maagden uitgekozen. Zij zal aan de lente geofferd worden. '*The chosen one stands motionless*', zo vermeldt het libretto. Als het slachtoffer stervend neervalt, staan de ouderen met uitgestrekte armen, niet om te helpen, maar in de wetenschap dat het voortbestaan van de natuur nu eenmaal een offer vraagt. Eksteins noemt dit: '*... a celebration of lifethrough death, and that a maiden is chosen for sacrificial death in order to honour the very qualities of fertility and life that she exemplifies*' (p. 39).

Het ballet *Le Sacre du Printemps* is gebaseerd op een oud Russisch verhaal, dat inhoudt dat de kracht der natuur het altijd wint van de verwoesting en het verval. Het opzweepende ritme van de muziek kan ook niet anders beleefd worden dan als de aarde die door de uitbottende natuur weer openbreekt. Er is altijd weer het nieuwe leven, al vraagt dat offers.

Naar de mening van Eksteins symboliseerde de *Sacre* de geboorte van de moderne tijd waarvoor een offer gebracht moest worden. Dat offer was de Eerste Wereldoorlog. In augustus 1914 begaven zich per trein zes miljoen soldaten op weg naar een front dat de meesten van hen het leven zou kosten, en dat terwijl dat front in vier jaar tijd nooit meer dan dertig kilometer verplaatst zou worden. Het schandaleuze van het ballet was volgens Eksteins dat (p. 50): '*... The chosen maiden joined in the rite automatically, without signs of comprehension or interpretation. She submitted to a fate that transcended her*'. Waarom, zo vraagt Eksteins zich af, begaven zo velen, in belangrijke mate

intellectuelen en studenten, zich in zo groten getale in een oorlog, die voor de meesten hun dood zou betekenen en die achteraf niet anders dan als zinloos bestempeld kan worden? Zij waren als de maagd die, zonder het te beseffen, hun leven gaven voor een breuk met het verleden. Op de waan die aan dezewereldoorlog ten grondslag ligt, wordt nu verder ingegaan.

De waan van de Eerste Wereldoorlog

Het meest verwarrende bij de bestudering van een aanzienlijke hoeveelheid literatuur over de Eerste Wereldoorlog was dat deze eigenlijk niet te begrijpen is vanuit doelen die men bij een oorlog verwacht (Tuchman 1962). Het ging bijvoorbeeld niet om gebiedsuitbreiding. Daar was geen rationele reden voor. Ook economische doelen speelden in het geheel geen rol. De Duitse industrie was moderner dan die van Engeland en Frankrijk. Bovendien produceerde Duitsland in 1914 meer dan Engeland, Frankrijk en Rusland samen. De welstand was in al deze landen aanzienlijk te noemen. De Duitse generaals hadden wel een strategie bedacht om al deze landen te veroveren, maar een concreet motief ontbrak. Dat maakt het des te wonderlijker en onbegrijpelijker waarom zo velen zich vol enthousiasme aanmeldten om naar het front te gaan.

Deze bizarre oorlog, die een tot dan toe ongekend aantal van 8,5 miljoen mensen - soldaten en burgers - het leven zou kosten, kende geen concrete doelen. Met andere woorden, alles speelde zich af in het hoofd van de mensen. Om dat enigszins te kunnen bevatten moeten we vooral op zoek naar de initiatiefnemers, te weten de Duitse kant van deze 'waanzin'. Allereerst was het een oorlog waarvan men verwachtte dat deze het 'einde van alle oorlogen' zou betekenen. Een soort definitieve preventie van oorlog. Men dacht dat deze zou leiden tot een vredelievend Europa, een gemeenschap van iedereen die daar woonde. Er werden toen geen volkeren of minderheden uitgesloten. Het was een oorlog om de ander te overtuigen van het goede van de moderne tijd. Eigenlijk verwachtte men daarom ook geen tegenstand. De nieuwe wapens, zoals het machinegeweer, maar ook de enorme artilleriewapens, waren zodanig dat de tegenpartij - zo verwachtte men - geen weerstand zou bieden. Een snelle opmars, en in minder dan vijf maanden - vóór Kerstmis - zou de oorlog voorbij zijn en zou iedereen weer thuis het heilige feest kunnen vieren.

Het is allemaal heel anders verlopen. De wapens voor de aanval bleken alleen geschikt voor de verdediging. Over een gigantisch front van België tot ver in Frankrijk (we spreken hier alleen over het westelijk front) groef men zich aan beide zijden in: de beruchte loopgraven. Nog steeds kan men in Noord-Frankrijk met redelijk gemak granaten en andere resten van deze oorlog vinden. Op bevel van officieren moesten grote aantallen soldaten proberen in korte tijd de vijand door een niemandsland te bereiken en vervolgens te vernietigen. In werkelijkheid waren zij een al te gemakkelijk doelwit voor de machinegeweren. Regimenten werden soms in een week tijd gedecimeerd tot een vijfde van hun oorspronkelijke omvang. Het moet onvoorstelbaar verschrikkelijk geweest zijn. *The noise, the smoke, the smell of gunpowder, the rat-tat of rifle and machine gunfire combined to numb the senses. I was aware of myself and others going forward, but of little else*, aldus het citaat van een omgekomen soldaat. Er werd gesproken over het 'automatism anesthetic'; niets drong meer door. En als het gevaar even week, waren er de regen, de modder en de ratten. Men moet zich voorstellen wat een mens dan meemaakt die meent een oorlog te voeren om de ander te overtuigen, en die ontdekt dat daar geen sprake van is. Integendeel. Iedere dialoog ontbrak. In plaats daarvan was men vastgelopen in een val; een staat van absolute ontmenselijking. Het is bekend dat rond Kerstmis op veel plaatsen de soldaten van beide kanten uit de loopgraven tevoorschijn kwamen om samen Kerstmis, het feest van de vrede, te vieren. Dit veroorzaakte paniek bij de generaals aan beide zijden. Van toen af had de oorlog voor de generaals een doel gekregen: het verhoeden van gezichtsverlies. Meedogenloos moest voorkomen worden dat soldaten aan de verbijsterende uitwerking van de oorlog ontsnapten. Officieren concurreerden met elkaar in aantallen omgekomenen, uit angst ervan beschuldigd te worden 'niets te doen'. De titel van de beroemde roman van Remarque (1929) *Im Westen nichts Neues* sloeg dan ook

op het dagelijkse routinebericht dat 5000 soldaten waren omgekomen. Het gifgas werd ingezet om de 'bombardment' van de 'senses' te vervolmaken.

Toch biedt het opsommen van deze vervreemdende werkelijkheid van die oorlog vooralsnog geen uitzicht op ons verlangen er iets van te begrijpen. Het was dus een oorlog zonder concreet doel, maar hij was kennelijk beoogd om de ander te overtuigen. 'Waarom?' zo vragen wij ons af, en 'Van wat?' Het antwoord op deze vragen ligt volgens Eksteins en anderen in het besef dat het ging om een strijd tussen 'Kultur' en 'civilization'. Wat wordt daarmee bedoeld? Civilisatie kenmerkte de wereld van Fransen en vooral van de Engelsen; beschaafdheid, spelregels, 'fair play', een op de historie gebouwde maatschappelijke structuur van fatsoen. Het elite-regiment van de Engelsen bestond misschien niet toevallig uit beroepsvoetballers. De Engelsen zagen de oorlog als een wedstrijd die eerlijk gestreden moest worden: fair-play. Dat betekende respect voor de geschiedenis. Verbijsterd was men dan ook dat eeuwenoude kathedralen door de Duitsers verwoest werden en dat de bibliotheek van de Universiteit van Leuven geplunderd en in brand gestoken werd. Cultuur - de Duitse inbreng om dat zo te noemen - was iets van een hogere orde vergeleken met civilisatie. Op het eerste gezicht is dat een verwarrende zienswijze. Juist boeken worden vereenzelvigd met 'cultuurgoed'. In de Duitse beleving lijkt cultuur meer een verinnerlijkt gevoel. 'Life ideally should follow art' vormde de uitspraak van de leidende Duitse generaal. Deze en andere collega-generaals noemden zichzelf liever kunstenaars, die in eigen kring bijvoorbeeld een balletvoorstelling dansten! De Duitsers vertegenwoordigden naar hun gevoel en overtuiging het moderne, de nieuwe tijd, die losgesneden moest worden van de monumenten van de civilisatie: 'le massacre du printemps', een offer voor de moderne tijd. Eksteins stelt: 'Germany, more extensively than any other country, represented the aspirations of a national avant-garde - the desire to break out of the 'encirclement' of Anglo-French influence, the imposition of a world order by Pax Britannica and French civilisation, an order codified as 'bourgeois liberalism''. Daar stond tegenover de door de Duitsers geponeerde denkwijze, die kan worden samengevat in het gezegde 'Denn am deutschen Wesen soll die Welt genesen!'

Als we terugkijken, lijkt het welvarende Duitsland aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog meer bezeten te zijn geweest van een geestelijk doel, een voorbeeldrol voor anderen. Die anderen waren vooral de Fransen en Engelsen, die de heersende civilisatie representeerden. Deze argumentatie staat haaks op vaak vermelde argumentatie voor de Tweede Wereldoorlog. De dramatisch slechte economische omstandigheden destijds in Duitsland vormden, zo wordt vaak gesteld, de grote stimulans voor de bevolking om te kiezen voor een dictator die hen aan het juk van armoede en plundering door de andere landen moest ontrukken. Bij de start van de Eerste Wereldoorlog was daar nu juist geen sprake van. Het dilemma van cultuur en civilisatie is bij de aanvang van de Tweede Wereldoorlog aan de waarneming onttrokken geraakt.

Psychiatrie na de Eerste Wereldoorlog

Het is verbijsterend om deze oorlog, die in vier jaar langzaam oploste, een 'ideeënoorlog' te moeten noemen. Het ging niet - nogmaals - om concrete doelen, maar om wat zich als idee van mensen had meester gemaakt. In de literatuur over de verwerking van trauma's wordt steeds gesproken over de noodzaak van 'zingeving'. Het trauma veroorzaakt in deze zienswijze een existentiële crisis, waaruit men 'sadder but wiser' tevoorschijn kan komen. Waarom dient het trauma zich steeds weer in de herbelevingen aan? Dat is niet alleen omdat de intense gevoelens van woede en verdriet niet in hun volle omvang aan bod mogen komen. Men wil weer de controle, de macht over het eigen bestaan krijgen. En dat kan alleen door het traumatische gebeuren van een eigen, wezenlijke betekenis te voorzien. De geallieerden hadden het op het eerste gezicht gemakkelijker. Zij hadden immers de civilisatie 'gered' en daarmee de 'controle' hersteld. Voor de individuele soldaat die de verschrikkingen overleefd had, betekende dat echter niets. Hij was niet anders dan de door het lot uitgekozen maagd uit *Le Sacre du Printemps*, 'who joined the rite - war - automatically, without signs

of comprehension or interpretation'. Uitgekozen om als offer te dienen. En dat werd door de Engelse psychiatrie niet begrepen. Integendeel. De psychiatrische ziekenhuizen zorgden ervoor dat het verhaal van hun noodlot niet gehoord zou worden. De herbelevingen kwamen terug zonder dat er ook maar één doel mee gediend werd.

Aan Duitse zijde was het niet anders. Alleen was hier de ontgoocheling groter. De oorlog was immers 'eine innere Notwendigkeit' 'genoemd, maar waarom eigenlijk, en waartoe? Wat hielp het dat Goethe gezegd had 'stirb und werde? De Duitse psychiatrie reageerde in meerderheid afwijzend. De Weense academische psychiatrie had de getraumatiseerde soldaten bestempeld en afgedaan als lafaards. In de kliniek werd elektriciteit misbruikt om de moraal met foltering te 'herstellen'. De psychiatrie boog zich over het vraagstuk van de 'traumatische neurose'. Sinds Bismarck had men immers recht op medische zorg via de 'Krankenkasse', maar betrof het hier niet gewoon 'misbruik' van de sociale voorzieningen? Ook de psychiaters waren deelgenoten in de waan die ten grondslag lag aan deze zinloze oorlog. De teruggekeerde soldaten bedreigden het gekoesterde gedachtengoed van de 'cultuur' en van het 'moderne'. Veel gevalsbeschrijvingen opgetekend in de wetenschappelijke literatuur van die tijd zijn daarom verbijsterend om te lezen, zo maximaal gedistantieerd, maar wel verhelderend. De soldaat was nu eenmaal de 'uitverkorene'; een offer voor de moderne tijd en niet het slachtoffer daarvan. De psychiaters strekten hun armen uit op dezelfde wijze als de ouderen in de slotdans van *Le Sacre du Printemps*. Een 'noodzakelijk' offer voor de moderne tijd.

Ten slotte

Een belangrijke drijfveer om deze recente geschiedenis nader aan een onderzoek te onderwerpen - en deze studie is nog lang niet afgesloten - is de vraag waarom in de Angelsaksische landen zoveel geschreven wordt over de gevolgen van trauma's en in de Duitse literatuur zo weinig. Een mogelijke veronderstelling daarvoor is de betekenis van het trauma in de context van de cultuur. Payer (1988) beschrijft in haar boek *Medicine and Culture* hoe Amerikanen bezeten zijn van het idee dat gevaar van buiten komt. In die context kent een geciviliseerde samenleving spelregels die haar moeten behoeden voor het gevaar van *buiten*. Het trauma binnen de context van deze civilisatie is daarom steeds onverwacht en onvoorspelbaar. Het vormt een inbreuk op de gekoesterde spelregels.

In de Duitse cultuur daarentegen speelt het *innerlijke* een grote rol. Het 'Kurort' is ervoor om de harmonie tussen lichaam en geest te herstellen. Het gevaar - en dat herkennen we maar al te gemakkelijk in het werk van Freud - komt eigenlijk van binnenuit. In de Duitse cultuur, en dus ook in de psychoanalytische denkwijze, kennen we in het verlengde daarvan 'de innerlijke bevrijding'. De Duitse cultuur, zo zeggen sommigen, is vervuld van dit nooit eindigende thema.

Als we deze bizarre ideeëngeschiedenis van de Eerste Wereldoorlog volgen, dan is er grond voor deze redenering. Het gevaar buiten is dan immers het directe gevolg van het gevaar dat in de mens zelf, in diens geest en opvattingen, gelegen is. Civilisatie en cultuur, zo leert ons deze vingerroefening, vormen tegenpolen, waarin het trauma een tegengestelde betekenis verkrijgt. Hoe dit ook moge zijn, dit verhaal leert ons dat de psychiatrie als menswetenschap het verhaal van de getraumatiseerde persoon niet mag negeren. Zwijgen helpt niet om het vreselijke te vergeten.

Met dank aan P. Daniëls, bibliothecaris Psychiatrie AMC.

Literatuur

Craft, R. (1993), *Strawinsky: glimpses of a life*. St. Martin's Press, New York.

Eksteins, M. (1989), *Rites of Spring: the Great War and the birth of the modern age*. Anchor Books, New York.

Gersons, B.P.R., en I.V.E. Carlier (1992), Post-traumatic stress disorder; the history of a recent concept. *British Journal of Psychiatry*, 161, 742-748

Gersons, B.P.R. (1990), Preventieve psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg; bestrijding of bevrijding? In: B.P.R. Gersons e.a. (red.), *In het spoor van Kees Trimbos; denkbeelden over preventieve en sociale psychiatrie*. Van Loghum Slaterus, Deventer.

Kardiner, A. (1941), *The traumatic neurosis of war*. National Research Council, Wash-ington.

Kulka, R.A. (1990), *Trauma and the Vietnam War generation*. Brunner/Mazel, New York.

Kuiper, P.C. (1976), *De mens en zijn verhaal*. Atheneum paperbacks, Amsterdam.

Payer, L. (1988), *Medicine and Culture*. Henry Holt, New York.

Remarque, E.M. (1929), *Im Westen nichts Neues*. Putnam, Londen.

Shorske, C.A. (1981), *Fin-de-Siècle Vienna*. Vintage Books, New York.

Sidel, V.W., B.P.R. Gersons en J.M.P. Weerts (1995), Primary prevention of traumatic stress caused by war. In: R. Kleber, C. Figley en B.P.R. Gersons (red.), *Beyond trauma; cultural and societal dynamics*. Plenum Publishers, New York, p. 277-298.

Tuchman, B.W. (1962), *August 1914*. Constable.

Verdoorn, J.A. (1995), *Arts en oorlog*. Erasmus Publishing, Rotterdam.

Young, A. (1995), *The harmony of illusions; inventing post-traumatic stress disorder*. Princeton University Press, Princeton.

Summary: After The Rites of Spring: trauma in a cultural perspective

The Great War has brought about on a large scale a tremendous interest in posttraumatic stress disorder. Never before so many died in a war which as looked upon afterwards must be characterized as completely devoid of sense. The historian Ekstein has taken the ballet of Stravinsky The Rites of Spring, which was performed immediately before the start of the war, as a declarative metaphor for this senseless war. Especially the connection he has made between ‘the birth of the modern time’, in which the Germans on the one side and the French and the English on the other side related very differently, gives a new insight into the social and cultural differences on both sides. In this essay this difference has been taken into consideration to explain the impressive difference in response towards and the working through of wartraumas as a threat of the established civilization, while on the German side it has become con-nected with an inward directed frame of a sublime culture.

De auteur is als hoogleraar sociale psychiatrie verbonden aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Correspondentieadres: Prof. dr. B.P.R. Gersons, Psychiatrie AMC, Tafelbergweg 25, 1105 BC Amsterdam.

Het artikel werd voor publicatie geaccepteerd op 29-7-1996.